

Kaks ärkliarmeelast – Vana Viha ja Vana Hirmus

Tiina Saluvere

Kaarel Ird 1932. aastal. EKLA, A-196: 56

Arno Vihalemm 1935. aastal.
Peeter Vihalemma erakogu.

Arno Vihalemma (1911–1990) ja Kaarel Irdi (1909–1986) sõprus sai alguse 1930. aastate esimesel poolel Pärnus, kus neid viis kokku ühine huvi kirjanduse vastu. Vihalemm (tollal Arnu Koch) oli põline pärnakas, kes oli selleks ajaks lõpetanud Pärnu Poeglastegümnaasiumi ja töötas maamõõtjana, sest edasiõppimiseks polnud parajasti majanduslikku jaksu.¹ Irdi elutee² oli kulgenud Riist Tallinna, Toropetsi ja Kilingi-Nõmme kaudu selleks ajaks samuti Pärnusse, kus ta teenis leiba maalrina ja tegi oma esimesi samme teatri- teel Pärnu Töölisteatri dekoraatori ja näitlejana. Ird on meenutanud, et just Pärnu töölistmajas, kus ka töölisteater tegutses, nad Kochi Arnuga tutvavaks saidki. Ja kuna mõlemad elasid Rääma kandis, läksid nad õhtuti sageli koos koju. Et töölistmajas poliitika või riigikukutamiseiga oleks tegeldud, ei ole kumbki asjaosaline meenutanud, kuid kahtlemata oli üheks noormehi ühendavaks asjaoluks ka mõlema vasakpoolne ilmavaade.

Vihalemma teatriharrastusest teatakse küllap üsna vähe ja ega ta selles valdkonnas ju kuigi palju korda saatnudki, kuid omamoodi huvitava faktina väärib siiski mainimist, et vähemalt ühel korral on ta näitlejana üles astunud – mängides 1933. aastal Pärnu Töölisteatri Irdi lavastatud „Mahtra sõjas“³ Kupja-Pritsu, lavanimeks A. Arko (oletatavasti tuletatud nimest Ar(nu)Ko(ch)).

Edasi jätkus sõprade ühistegevus Pärnu rahvaülikooli kirjandusringis, kus omakorda said tutvavaks Ird ja August Sang (1914–1969). Vihalemm ja Sang olid koolivennad ja seega juba varem tuttavad. Ja kui kirjandusring suvevaheajale jäi, jätkas kirjandushuviline sõpruskond kooskäämisi Irdi pisikeses ärklikambrist üüritoas. Ird ise on meenutanud: „...minu ärklituppa ei sattunud see ring mitte minu erilise luulearmastuse pärast. Vaene Pärnu Töölisteater lihtsalt oli oma ukseid juba sulgenud, ees oli palju pikki täitmata õhtuid ja seepärast andsin rõõmuga oma katuse-

¹ Vihalemma isa oli saanud surma Esimeses maailmasõjas.

² Irdil olid mõlemad vanemad surnud: tema isa suri 1927. aastal, ema oli surnud juba 1915. aastal.

³ Ird oli „Mahtra sõja“ ise dramatiseerinud, lavastanud ja teinud ka lavakujunduse. Irdi kirjavahetus Eduard Vildegga „Mahtra sõja“ dramatiseerimise-lavastamise küsimustes on säilinud ja hoiul Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA, f. 153, m. 1: 5 ja 2: 7, f. 307, m. 7: 10). See oli Irdi esimene lavastus.

Vilde „Mahtra sõda“ (lav. Kaarel Ird) Pärnu Töölise teatris 1933. aastal. Paremal kolmas Kaarel Ird, paremal seitsmes Arno Vihalemm. EKLA, A-196: 55

kambri sõpradele alaliseks kooskämiskohaks.”⁴ Nagu Ird lisab, oli tema ärklikambri korralikest peredest pärit noorte jaoks ka omamoodi boheemlik võlu, mis väljendus teatavas kunstipärases segaduses. Nii olevat kord, kui Ird oli enne järjekordset kogunemist püüdnud veidi tuba koristada, Vihalemm talle peale sattunud, kurjustanud miljöö rikkumise pärast ning kõik need tühjad suitsupakid ja konid, mis Ird oli hoolega põrandalt pliidi ette kokku pühkinud, taas mööda tuba laiali pildunud.

Tolles boheemlikus ärklikambris arutleti peamiselt uue eesti kirjanduse üle ning noored autorid, keda ringi liikmete hulgas oli mitu, lugesid ette oma uudisloomingut. Laualt ei puudunud ka „boheemlik märjake”, mida igaüks vastavalt oma sellekohastele võimetele ja soovile pruukis. Lõbus lugu, mis iseloomustab ka mõlema mehe hilisemaid suhteid alkoholiga, juhtus kord, kui Ird eelmisel õhtul üle jäänud pooliku viinapudeli sisu solgipange kallas, et tühi taara ära viia ja selle eest raha kätte saada. Just sel momendil astunud sisse Vihalemm, kelle „nägu oli sel hetkel üks kõige ilmekamaid nägusid, mida ma oma elus olen näinud,” meenutab Ird. „Meie sõprus selle

sündmusega küll ei katkenud, kuid mingi kahtlus minu mõningase arunappuse suhtes jäi temas kauaks püsima.”⁵

Olgu lisatud, et August Sanga luuletus „Ärkliaarmeelased” (1935), mis ilmus tema esikkogus „Üks noormees otsib õnne”, on kirjutatud just sedasama Pärnu ärklitoa sõpruskonda silmas pidades ja väljendab neid väärtusi ja hoiakuid, mis neile tollal omased olid.

1930. aastate keskpaigaks olid kolm sõpra kõnealusest ärkliaarmeelaste seltskonnast jõudnud Tartusse õppima: Sang Tartu Ülikooli, Vihalemm Pallasesse ja Ird TDS Teatrikunsti Stuudiosse. Nii lisandus igaühel uusi tutvusi ja sõprussuhteid oma õpingukaaslaste hulgast, kõik kolm ka abiellusid neil aastail (Ird ja Sang 1936, Vihalemm 1937). Ometi ei katkenud side sõprade vahel. Kersti Merilaas on meenutanud oma esmakohtumist Kaarel Irdiga, kui Sang teda oma parimale sõbrale Irdile tutvustas.⁶

Hilisem saatus ja ajaloo pöördehetked määrasid kolme mehe eluteed hargnema küll eri suundadesse, kuid nooruspäevade side jäi kestma ka küpses eas. Selle tunnistuseks on Eesti Kultuuriolulises Arhiivis leiduvad kirjad – EKLA-s on

⁴ K. Ird. Ühest kunagisest, seni veel perfokaartidele kandmata ja kirjas märkimata jäänud noorte ulaharitlaste ringist. – *Cogito, ergo sum* ehk mõeldes oma mõtteid. Eesti Raamat, Tallinn, 1979, lk. 400.

⁵ Samas, lk. 402.

⁶ Vanemuislane Kaarel Ird. Koost. K. Kask ja M. Säre. Eesti Raamat, Tallinn, 1981.

hoiul nii Irdi, Vihalemma kui ka Sanga ja Merilaa- si käsikirjaline pärand. Sõda ja sõjajärgsed aastad tõid küll suhtlemisse sundpausi, kuid sulaaja leebemates oludes kontaktid taastusid. Oli nii kirja- kui ka telefonikontakte ning 1969. aastal võttis Vihalemm, kelle elupaigaks oli saanud Ystadi linn Lõuna-Rootsis, ette oma esimese reisi Nõukogude Eestisse. Vahepeal oli Irdist saanud tuntud lavastaja ja teatrijuht ning terava sulega publitsist, keda tunti ka Vana Hirmsa nime all. Vihalemm, sõprade hulgas Vana Viha, oli Rootsis saanud hinnatud ja rahvusvaheliselt tuntud kunstnikuks ning tunnustatud luuletajaks. Tema maale ja graafikat oli eksponeeritud paljudel näitustel nii Euroopas, Ameerikas kui ka Austraalias, väga hinnatud olid tema raamatukujundused. Luuletajana oli ta „originaalne, imeteldavalt erandlik”⁷, olgugi et ta ise siinseteski kirjades oma luuletamist tagasihoidlikult üksnes hobiks nimetas. Vihalemm ja Arvo Mägi (1913–2004) olid „mitteametlikud luulekonsultandid paguluses”⁸, autoriteedid, kellega arvestati.

Publitseeritavad Vihalemma kirjad Irdile pärinevad Irdi isikuarhiivist (EKLA, f. 307, m. 26: 33). Irdi kirju Vihalemmale pole säilinud, kuid võib oletada, et neid ei olnudki, sest Irdil oli kombeks sellistel puhkudel pigem telefoni teel suhelda. Enamik tema artikleid ja ametlikke kirju oli kirjutatud dikteerides ja kirjutusmasinal ümber löödud, s. t. kirjutatud teise inimese vahendusel. Isiklikumat laadi kirju ta sel kombel kirjutada ei tahtnud ja omakäelisi tekste saatis haruharva, põhjuseks lisaks loetamatule käekirjale ilmselt ka mõningane ebakindlus või kartus grammatikareeglite vastu eksida. Samas suhtub Vihalemmgi grammatikareeglitesse, eriti kirjavahemärkide kasutamisse, üsnagi vabameelselt, nagu publitseeritavatest kirjades nähtub. Kirjad avaldatakse autori kirjaviisi muutmata.

Vihalemma kirjades Irdile peegeldub ühise noorusaja uljas-mänguline side, aga ka see, et kaks vana meest ei ole tegelikult enam need uljad ärkliarmeelased, sest aeg ja elu on teinud oma töö. Neis kirjades on mingit magusvalusat noorusnostalgiat. Kui Sanga ja Vihalemma kirjavahetuse toon on asjalikum ja kuivem, siis

Arno Vihalemm 1950. aastal Rootsis.
Peeter Vihalemma erakogu

Irdile läkitatud ridades leidub rohkem särtsuvat bravuuri, mille põhjast kumab läbi kurbus ja resignatsioon. Ühelt poolt usalduslikkus ja avameelsus, teisalt teatud kaitse- või tõrjehoiak – olgu siis Vihalemma luulelegi omase enesemalduse vormis, mõne iroonilise märkuse kujul või ootamatu loobumise näol üsnagi haruldasest kokkusaamise võimalusest, ettekäändel, et mitte oma vanu konte rongile loksutada anda.

Sanga ja Vihalemma kirjavahetus, mis on säilinud kahepoolsena, asub samuti EKLA-s,⁹ kus on hoiul mõlema mehe isikuarhiivid. Sangal õnnestus külastada Vihalemma Rootsis 1967/1968 aastavahetusel ja suuresti Sanga õhutusel võttis Vihalemm 1969. aastal ette sõidu Eestisse, mil kõik kolm ärkliarmeelast kohtusid Sanga juures.¹⁰ See kokkusaamine jäi aga kahjuks viimaseks, Sang lahkus samal sügisel igaveseks. Küll aga jätkusid Vihalemma suhted Sanga lese Kersti Merilaasiga, kelle juures ta peatus ka oma teisel külaskäigul Eestisse 1974. aastal. Kordu-

⁷ A. Merilai. Vana Viha [järelsõna Vihalemma „Kogutud luulele”]. – Arno Vihalemm. Kogutud luule. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2011, lk. 416.

⁸ Mägi ütlus, Janika Kronbergi ettekandest „Palendav Viha” Vihalemma 100 aasta juubeli konverentsil „Muusad ja marionetid” Eesti Kirjandusmuuseumis 24.05.2011.

⁹ Sanga kirjad Vihalemmale – EKLA, f. 322, m. 9: 6 ja f. 300, m. 1:12, Vihalemma kirjad Sangale – EKLA, f. 300, m. 3: 19.

¹⁰ Perekond ei saanud teda Eestisse külla kutsuda, kuna tollaste reeglite järgi sai kutsuda ainult Tallinnasse. Nii oli Vihalemma esimesel Eestis-käigul tema ametlikuks kutsujaks Sang, teisel Merilaas. (Peeter Vihalemma kommentaar)

valt kutsus ta kirjades ka Merilaasi Rootsi endale külla, kuid see plaan jäi siiski teostamata.

Kui 1969. aasta Eestis-käik oli Vihalemma jaoks valdavalt positiivsete emotsioonidega seotud, siis viimaseks jäänud kodumaa-külastus lõppes šokeerivalt brutaalse läbiotsimisega Tallinna tollis. Sellest sündmusest on juttu ka publitseeritavates kirjades, samuti aga näiteks Vihalemma ja Merilaasi kirjavahetuses.¹¹ 13. detsembril 1977 kirjutab Vihalemm Merilaasile: „Sinu viimane kiri [– – –] lõppes sedamoodi, et „kas ütleme nägemiseni?” Tahaks muidugi seda nägemist hea meelega, aga minust ei ole enam Eestimaale, s. t. õieti Tallinnasse tulejat nüüd, kus asjad on sedamoodi, et pealinnast turisti kaugemale ei lastagi ja tagasisõidul pööratakse turistil niihästi kuub, särk kui ka kamassid tagurpidi. Nagu minul viimane kord Tallinna tollil. Ja eesti keelt sääl ka ei osata, s. t. „kõrgemal pool”. Nii juhtus, et mul tuli üsna külmetada Tallinna Tollis, kuigi mu oma isa oli tollivalvur Tsaariajal. Ja selle nohu tõttu, igaüks peab ju oma tervist hoidma, olen ma ära vandunud et NEWERMORE! Saatuslik otsus (E. A. Poe „Kaaren”).”¹² Kui Merilaasi esimene reaktsioon sündmusele on, et ära võta seda nii traagiliselt, „Tolliamet ju selleks ongi”¹³, siis 7. detsembril 1978 saadetud kirjas avaldab ta arvamust, vabandades ühtlasi Vihalemma küllakutse tagasilükkamise pärast, et „niisugust asja, mis Sinuga, Arno, siit minnes tolli peal juhtus, ma küll välja ei kannataks, kukuksin märatsema. Sellepärast on parem, kui ma siin Peedul vaikselt istun, väljaspool aega ja ruumi.”¹⁴ Samast seigast tollis on inspireeritud ka Vihalemma luuletus „Mis seal parata...”,¹⁵ kus ta tõmbab vägagi valusaid ajaloolisi paralleele: „Peksa siiski ei antud, / ihulikult, / nagu Mahtra meestele omal ajal. / Aga tegelikult / oli küll nii et / kasakad / olid siiski samad.”¹⁶ Jääb vaid oletada, kas ja mil määral võis see mõjutada Vihalemma edasisi suhteid kaasmaalastega kodumaal. Vaevalt mõni sõprusuhte seetõttu päriselt katkes, kuid otsesuhtluse võimaluste ahenemine võis võimalikus kaugenemises rolli mängida küll.

Omaaegne Pärnu ärkliarmelaste sõpruskond

hoidis üksteise tegemistel siiski jätkuvalt silma peal, ikka olid kirjadesse poetatud mõned laused ka sellest, kuidas läheb teistel. Kõige enam leidub sellist infot Merilaasi kirjades, kes Sanga surma järel suhtlemist tema noorpõlvekaaslastega jätkas. Nii teatab ta Irdile, et peagi on saabumas „Sinu punapäine sõber”¹⁷, ning annab Vihalemmale aimu Irdi tegemistest, olgu nendeks siis juubelipidustused või koostöö Merilaasiga tema „Pilli-Tiidu” lavastamisel. Merilaasi viimaseski kirjas Vihalemmale on juttu Irdist: „Meie ühine sõber Kaarel ootas päris lapselikult viimast suurt tunnustust. Nüüd on see tal käes, ja nüüd on ta õnnetum kui kunagi varem, sest pole enam midagi loota.”¹⁸

Nüüdseks on kõigi tollaste ärkliarmelaste eluteed saanud ajalooks. Pole kahtlust, et need oleks kulgenud kuidagi teisiti, kui Eesti ajalugu olnuks teistsugune. Ometi võib oletada, et mis tahes oludes oleks nad suutnud anda midagi jäävat ja olulist meie kultuuriloole – seda tõestavad kahe kunagise ärkliarmelase Vana Viha ja Vana Hirmsa erinev elukäik. Meenutades veel kord Sanga „Ärkliarmelasi”, võib väita, et see oligi see trots, mis aitas kaasa, et saaks tõeks noorukipõlve unistus: „Kord marsib ellu nagu Rooma / me ärklitubade armee.”¹⁹

Publikatsioon on valminud sihtfinantseeritava teadusteema “Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus” (SF0030065s08) raames.

Tiina Saluvere

(1960)

Lõpetanud Tartu ülikooli eesti filoloogina 1985. aastal. Töötanud 1985–1989 Vanemuise teatris toimetajana, 1989. aastast tänaseni Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis toimetaja. 2007. aastast TÜ teatriteaduse doktorant. Uurimishuve keskmes on Eesti teatri ajalugu, eeskätt Nõukogude perioodi teatrilugu ja kultuuripoliitika.

¹¹ Kummalisel kombel kirjutas Vihalemm nii Irdile kui ka Merilaasile sellest seigast alles 1977. aastal.

¹² Vihalemma kiri Merilaasile 13.12.1977 – EKLA, f. 300, m. 40: 27.

¹³ Merilaasi kiri Vihalemmale 04.01.1978 – EKLA, f. 322, m. 5: 4.

¹⁴ Merilaasi kiri Vihalemmale 07.12.1978 – EKLA, f. 322, m. 5: 4.

¹⁵ Ilmunud kogus „Ühe keelega kannel”, Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund, 1979.

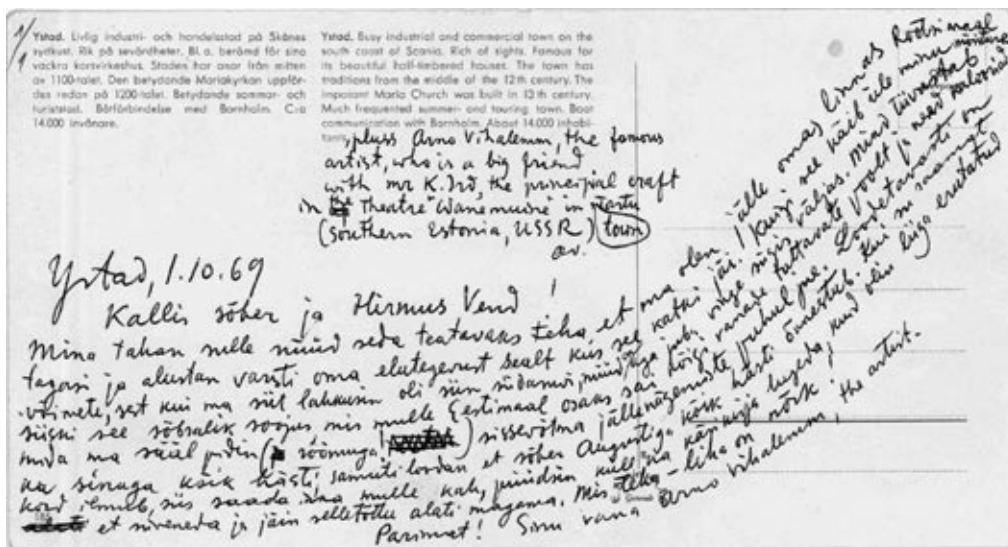
¹⁶ A. Vihalemm. Kogutud luule. Koostanud J. Sang. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2011, lk. 296.

¹⁷ Merilaasi dateerimata [1974] kiri Irdile – EKLA, f. 307, m. 18: 26.

¹⁸ Merilaasi kiri Vihalemmale 20.03.1985 – EKLA, f. 322, m. 5: 4. Viimase suure tunnustuse all on silmas peetud sotsialistliku töö kangelase aunimetust koos sinna juurde kuulunud kuldtahega, mille Ird 1984. aasta sügisel sai.

¹⁹ A. Sang. Emajõe unisel veerel. Valinud U. Uibo. Vagabund, Tallinn, 2003, lk. 39.

Arno Vihalemma kirjad Kaarel Irdile

Arno Vihalemma kiri Kaarel Irdile 1.10.1969. EKLA, f. 307, m. 26: 33

1.

Ystad, 1. 10. 69

Kallis sõber ja Hirmus Vend!

Mina tahan sulle nüüd seda teatavaks teha, et ma olen jälle omas linnas Rootsimaal tagasi¹ ja alustan varsti oma elutegevust sealt kus see katki jäi. Kuigi see käib üle minu mõistusevõimete, sest kui ma siit lahkusin oli siin südasuvi, nüüd on aga juba vinge sügis väljas. Mind tiivustab siiski see sõbralik soojus, mis mulle Eestimaal osaks sai kõigi vanade tuttavate poolt ja need kalooriad, mida ma sääls pidin (rõõmuga!) sissevõtma jällenägemiste puhul jne. Loodetavasti on ka sinuga kõik hästi, samuti loodan et sõber Augustiga kõik hästi õnnestub.² Kui su raamat³ kord ilmub, siis saada ikka mulle kah, püüdsin küll ka käsikirja lugeda, kuid olin liiga erutatud, et süveneda ja jäin selletõttu alati magama. Mis teha – liha on nõrk!

Parimat! Sinu vana Arno Vihalemma, the artist⁴

[– – –], pluss Arno Vihalemma, the famous artist, who is a big friend with mr. K. Ird, the principal craft in the Theatre „Wanemuine“ in town Tartu (Southern Estonia, USSR)

AV.

¹ Pärast lahkumist 1944. aastal külastas Vihalemma Eestit esmakordselt 1969. aasta augustis-septembris. Algne plaan oli siduda külaskäik juubellaulupeol osalemisega, kuid viisatoimingud jm. asjaajamine võttis oodatust rohkem aega.

² August Sang oli Vihalemma külaskäigu ajal juba väga haige ja suri 14.10.1969.

³ Mõeldud on Irdi teist artiklite kogumikku „Semper idem ehk mõtterände ja rännumõtteid“ (Eesti Raamat, Tallinn, 1970).

⁴ Kiri on kirjutatud viie Ystadi linnavaatega postkaardile, mille tagaküljel on trükitud tekst: „Ystad. Busy industrial and commercial town on the south coast of Scania. [– – –] About 14 000 inhabitants.“ Selle teksti järele on Vihalemma kirjutanud oma järgneva ingliskeelse lause.

2.

Ystadis 6. 5. 70

Dear Sir!

ehk „Auustatud Härra” ehk „Kallis Mees” või ka „Kallis seltsimees” jne.; kuid kuna mina ju olen kuidagimoodi väljaspool „härراسید” sinu vaatevinklist lähtudes ja sina pole ka mingi „härراس” minu meelest (s. t. minu meelest ei ole sa härراس muutunud, kuigi sa oled „direktöör” jne) ja et ma ka ei tohi kirjutada „seltsimees” kuna ma elan ühes kapitalistlikus (kuid mitte imperialistlikus!) riigis ja pole ka organiseerinud (Hermansson⁵ on vist ikka kah üks „kahtlane tüüp” Moskva meelest?) siis peaks „Dear Sir” õieti tähendama sedasama kui „Kallis Söber”! Kuid ma ei julge mitte sedamoodi alustada – sest mine tea mis võib juhtuda? – kui see kiri peaks tsensureeritama siin („Rootsis ei ole kirja-tsensuuri!”) siis on mulle sellest sõnast „söber” hiiglama pahandust (vähemalt Eesti Päevalehe⁶ järele), kui aga see nii tsensureeritakse Laadoga järve lähistel, siis on jälle sinul sellest igavest pahandust et kuidas kurat Kaarel on kirjavahetuses ühe „sotsiaalarandjaga” jne. Muidugi – Sa ei ole üldse minuga kirjavahetuses olnud, sa ei tea minu adressigi – kutsed „Vanemuisest” olid nii kuradi vildakalt adresseeritud, et ajas lausa naerma – tänavanimetus ja number oli sul meeles, kuid mitte linna nimi!, kuid kätte nad tulid, aitäh!, aga edaspidi paranda – linnakese nimi on YSTAD. Kaldusin vist pisut kõrvale – lühidalt: mida ütelda tahtsin on see et „Dear Sir” peaks meie kahe vahel tähendama umbes sedasama mis „Kallis Söber” ja seda niioelda „tsensureerimatult”, kõnekäänuna, ühes üldsusele tundmatus keeles kuid siiski meie mineviku taustal meile endile äratuntavas. Ja igasuguse tsensuuri meie vahel saadame me perse! Nokutagu seal niikaua kui hing rindu kinni jääb...

Mis ma tahtsin sulle öelda see on see, et ma – tahtes oma tänuvõlga sinu vastu kuidagi tasuda (mis puutub raamatutesse) – läkitan sulle nüüd oma „Tsoo-loogia”⁷ (ja seda mõningate kommentaaridega tekstis⁸) kui ühe väikese „mahamaksu”. Raamat on senini vabalt läbiläinud ja ma usun et sellest ka nüüd midagi eriti „kodanlikku” ei leita... Ühtlasi – kui sul jääb oma uuest oopusest mõni eks. üle⁹ (kui see ilmub, see mille manust ma Sanga pool nägin) siis oleks väga armas kui sa ka mind meeles peaksid...

Olen sinu sõnavõtmisi L. juubeli puhul¹⁰ jälginud. Hästi!

Parimat! Arno

3.

Ystad 4. 11. 1974

Kära Professor och mein bäste elev¹¹ (kui mina nüüd peaksin aktsepteerima meie „nooruslikku vahekorda” 40 aastat tagasi¹²)!

⁵ Carl-Henrik Hermansson (1917), Rootsi poliitik ja parlamendi saadik, Rootsi kommunistliku partei liider.

⁶ Stockholmi Eesti Päevaleht.

⁷ Tsoo-loogia ehk ingel lindudega [luuletused]. Autori illustatsioonid. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund, 1966.

⁸ Siinkirjutaja on Irdi raamatute hulgas seda eksemplari näinud, kus oli trükitud tekstile lisatud üsna tihedalt autori omakäelisi kommentaare. Kahjuks ei õnnestunud nüüd seda raamatut enam leida.

⁹ Vt. viide 3.

¹⁰ Lenini 100. sünniaasta juubel, mida NL-s väga laialdaselt ja suurejooneliselt tähistati. Ird kirjutas sel puhul mitmeid tekste: „Pisut Leninist ja pisut enda teatrimuredest” (Looming 1970, nr. 4, hiljem ilmunud ka Irdi artiklilogumikus „*Cogito, ergo sum* ehk mõeldes oma mõtteid”, Eesti Raamat, Tallinn, 1979), „Lenin minu elus” (SV, 17.04.1970), „Lenin” (Kultuur ja Elu 1970, nr. 4).

¹¹ „Kallis professor ja minu parim õpilane” (rootsi k.).

¹² Vihje omaaegsele Pärnu kirjandusringile.

Arno Vihalemm 1974. aastal
oma viimasel külaskäigul
Eestisse oma kodumaja
akna all Pärnus,
Ilvese t. 15.
Peeter Vihalemma erakogu

Hier siehst Du ein Theatergebäude (Jugend),¹³ mis seisab tühi och tom,¹⁴ ja ootab auf ein
Theatergesells[ch]aft, den[n] befindet sich in ein imper.

Theaterkrise¹⁵

„In jeder Loge schlief ein Dichter / Doch das Parkett war schwarz und leer /Nur auf der Bühne
brannten Lichter / weil hintern Bühne Feuerwehr / war, treu und wachsam, auf sein Post.”¹⁶

Need read on Wolfgang Bächleri¹⁷ omad, ainult natuke mugandatud. Noh – kunas tahad sa siis
oma trupiga siia linna tulla?¹⁸

Parimat! Arno

(P.S.) Teata lähemalt! Siis kutsun sind!

4.

Ystadis, 31. V. 77

Kallis „Ärkliarmeelane”¹⁹!

Eks see ole üks loll lugu küll kui üks vanapoolne meesterahvas peab hakkama oma noorepõlve-

¹³ „Siin näed Sa üht teatrimaja (juugend).” (saksa k.) Kiri on kirjutatud postkaardile, millel on foto Ystadis teatrist.

¹⁴ „...ja tühi, mahajäetud, mõttetu” (rootsi k.).

¹⁵ „...ja ootab üht näiteseltskonda, sest on imperialistlikus teatrikriisis” (saksa k.).

¹⁶ „Igas loožiis magas luuletaja / kuid parkett (parter) oli must ja tühi / ainult laval põlesid tuled / kuid lava taga
tuletõrje / oli truult ja valtsalt oma postil” (saksa k.).

¹⁷ Wolfgang Bächler (1925–2007), saksa luuletaja ja proosakirjanik.

¹⁸ Pole teada, kas Ird tõepoolest kavatses tollal Vanemuise Rootsi-gastrolle, kuid päris võimatu see ei tundunud. 1983. aastal said Vanemuise külalisetendused Rootsis teoks, esineti Stockholmi Kuninglikus Draamateatris (Dramatenis), kus näidati kolme lavastust: Maksim Gorki „Jegor Bulõtšov ja teised” (lav. Kaarel Ird), A. H. Tammsaare/Osvald Toominga „Põrgupõhja uus Vanapagan” (lav. Jaan Tooming) ja Madis Kõivu/Vaino Vahingu „Faehlmann” (lav. Evald Hermaküla).

¹⁹ Väljend ärkliarmeelane pärineb August Sangalt, kelle luuletus „Ärkliarmeelased” (1935) on inspireeritud sama, Pärnu sõpruskonna tegemistest. Kiri on saadetud käsipostiga, ümbrikule on kirjutatud: „(att förintas efter andra gångens genomläsning)” („hävitada pärast kahekordset läbilugemist”, rootsi k.) „Kallile noorepõlve kambajõmmile Kaarel Irdile till handa från AV” („üleandmiseks AV poolt”, rootsi k.)

sõbrale antud sõna ja lubadust kuidagimoodi koolutama ja ära-murdma! Kuid elu nõuab oma osa ja elutarkus ehk järelemõtlemine, lõõb teinekord oma vaheda kiilu juba 24 tunni jooksul mõne kahe vana kännu vahele. Nii et – meil tuleb seekord ikkagi jääda „silmanägemata ja käegakatsumata”! Meie kohtumisvõimalus²⁰ tundus ju mulle eile õhtul üsnagi meelitiv (liiategi see „Viru-valge” jne), kuid öösel kirjutasin ma sellegi ennatliku rõõmu oma vedelaks jäänud kehast välja – ma hakkasin sedamoodi arutama et „kuule sina, Arno Vihalemm, sa mõtle ikka järele mida sinu varsaarus-vaim sinu lihalikust ja vanaks jäänud persoonist/isiksusest õieti nõuab, kui ta selle 2x8-saks tunniks tahab rongile raputada anda, kostikoha omanikule tüli tekitada ja sulle omale kahe päevase rahuliku pensionääri-elamise asemel ainult mõned öhtused tunnid „Vana-Hirmuga” vestlemist, kusjuures see „Vana-Hirm” (nii nagu ma teda tunnen) räägib kogu aeg teatriist ja „näitleja tööst enda kallal” ja kõigest sellest „vaimlisest” mis Eestis veelgi lobbab (või õigemini: alles õieti lobbama on hakanud, tänu „Litt. Gazetast” tõlgitud artiklitele „Sirp ja vasaras”; et kurat neid võtaks!), kuid millest minul siin enam umbset aimugi ei ole... Sest mina olen, ausalt öeldes, ikka kuidagimoodi – allakäinud! „See allakäik, see allakäik / see tuleb nagu uni”²¹ Allakäinud siia Skåne kõige alumisse soppi!²² Minust ei ole sulle enam vestluse kaaslast nagu vanasti. See on paratamatus ja ma palun sind sellega leppida! (kuid mul on hea meel et mu poeg Peeter sinuga suhtleb ja meie mõlema niihästi sinu kui minu lippu püüab edasi lehvitada – mul on üldse suurest osast Eesti noortest hea meel). Mida ma sinuga veel vestelda tahaksin, oleks ainult vanad mälestused, need elustavad kuidagi, kuid neid teame me ju mõlemad ja see ei lisaks enam olulist. Muidugi huvitab mind ka seegi, kuidas „poistega” sääl on jne, kuid vaevalt tead sina midagi rohkemat lisada kui ma isegi aiman. Sa oled küll oma loomu kohaselt, „poiste” sõber ja üks sündinud „revolutsionäär” (nagu minagi omal ajal olin) kuid nüüd oled sa siiski ikkagi ainult üks „Vana-Hirm” ja etendad-esindad kogu suurt Kodumaad selle kongressil,²³ millest vist küll eriti head püüli pole loota, sest sõnad söövad sõnad ära ja sõklaid jääb nii palju järele et isegi United Nations ei oska neid enam oma kirjamarkidele panna. Noh – hea küll! – vana „ärkliarmeelane”! – meie päivil ei ole selliseid enam – ühiskond ise hoolitseb et kõik „ärksad ärklihinged” saaks otsekohe ühe „seminari”, kus neist saaks tsinovnikud. Sina oled selleks saanud ainult vanas eas ja sa pead selletõttu veel mõnedest „poistest” lugu ja need sinust, kuid ma kahtlen teie vastastikkusse usaldusse - - Ah, mida ikkagi – aeg arutab kõik sõlmed! - -

Kui ma nüüd „poistest” kirjutasin, ei mõtelnud ma sugugi oma poisse.²⁴ Reinust²⁵ tead sa arvatavasti väga vähe – temagi on juba „tsinovnik” ja olgu tema tee sile Marxi ja Lenini kaisus! – ta on rakendanud oma meelistegevust – suvist latikapüüki Emajõel – puht materjalistlikult: ta „söödad” püügikohad sisse leivataignaga ja hernestega – ja saab ka head saaki! Kunagi lubati teda ka mind ja oma vanaisa Rootsis külastada ja ta naine on isegi kaks korda võinud Austraaliasse sõita... Mis nüüd latikatesse puutub, siis on tema puht-materjalistlik-didaktiline maailmavaade täitsa õige („behavoristlik”?), kuid kui kaugemale mõtlemä hakata, siis ei ole isegi leivataigna mateeria muud midagi kui üks energia (päikese=valguse) kontsentratsioon, niisamuti nagu mõtegi (kuid teisel kujul, teise „aparaadi” kaudu). Primäärne on ikkagi energia=„vaimsus”, mis materialiseerub ja tekitab „idee”. „Kommunismi idee” jne – ma ei saa aru miks Nõukogudes ollakse „idee” vaenulikud? Ja et olla „idealist” on sõimusõnaks saanud ja Siberisse saatmist väärt? Et neidsinatseid „ideid” võib palju olla? --- Kuid see kõik on ju ainult keeleliselt-terminoloogiliselt võetav --- Mis puutub Peetrisse²⁶, siis tunned Sa ju teda vist paremini kui mina praegu – mulle tundub et ta rabeleb praegu veelgi oma

²⁰ Ird viibis 29.05.–05.06.1977 Stockholmis ITI (Rahvusvahelise Teatriinstituudi) kongressil.

²¹ Siin tsiteerib Vihalemm iseennast, luuletus „Allakäik” ilmus kogus „Ühe keelega kannel. Riimitud ja riimimata antiluulet 1967–1978”, EKK, Lund, 1979.

²² Ystad asub Lõuna-Rootsis, s. t. kaardil „all”. Sama sõnamängu on Vihalemm kasutanud ka eeltsiteeritud luuletuses: „nüüd istun all Ystadis, Rootsis”.

²³ Ird oli NLKP XXVI kongressi delegaat.

²⁴ Mõeldud on siis ilmselt tollaseid nn. Vanemuise poisse, teatriuueenduse olulisemaid lavastajaid Evald Hermaküla ja Jaan Toomingat, keda Ird toetas ja bürokraatide vastu kaitses.

²⁵ Vihalemma poeg Rein Vihalemm (1938), teadusfilosoof.

²⁶ Vihalemma noorem poeg Peeter Vihalemm (1944), sotsioloog ja meediauurija.

„ideede” vangs ja ei ole mitte see õige „materjalist”. 2 õnnetus abielu on seljataga ja väike tütar, kellele ta ei saa õige isa olla. Mis teha „poisiga”? Ma oleks tahtnud temast sinuga rääkida. Sa vabanda et tugin oma „poja-probleemiga” sulle krae vahele, päälegi nüüd kus ta ise juba küllaltki ninatark on ja päälegi nüüd kus ma temast õieti mitte midagi lähemat ei tea. Ainult aiman ja oletan. Püüa, kui sul võimalik, siiski kuidagimoodi nagu „heaks onuks” olla. Kõigepäält – mulle tundub et temast tahetakse (poiss on ju küllaltki andekas) nagu vägisi mingit „tsinovnikut” teha, milleks tal endal ei ole südant ega mõistustki. Nagu see „EPA-filosoofia” lugu! Mis kuradi filosoofia! Ta pole seda ju ise õppinudki – paistab et iga loll pannakse seda lugema ja iga tark iseennast takka-sugema... Poisile sobiks hoopis rohkem mõni kreatiivne ala, ma mõtlen mõnd organiseerivat tegevust sel plaanil, TRÜ ega EPA juures tegelemine koolipapana on tema võimete alahindamine. Nähtavasti on siin mingid „vanemate patud” tagaplaanil... Ma ei tea ju midagi, kuid asjakäik teeb mulle muret – et kuidas neid „poisse” murtakse... Esiteks väljavaated zurnalistikas, siis statistikas (mis persse läksid), TRÜ-st EPA'sse²⁷ (– võibolla oleks siiski parem olnud Viljandisse reporteriks?) kandidaadi-töö lõpuks psühholoogia (?) – mida see kõik tähendab? Ja Rootsi teda ei lasta, kuigi on 2 korda taotlenud – mis temaga õieti on? 2 abielu purunenud – „mähna mees” nähtavasti – (EPA-poiste jõulunaljad vahepeal, neist on siin kirjutatud – kuid keegi peab ju vastutama! Peeter võtab sedasinast „vastutamist” arvatavasti niimoodi et ta peab „vastu-seisma” nii nagu mõni teine „Vana-Hirm”, kuid tema pole mingi „Hirm” ega ka „Vana” ja mitte tuhkagi kaval. Sõber Jaak temal teeb aga otsekohe hea-otsa Teaatrite Valitsusse²⁸... Ja teised koolivennad ja sõbrad omamoodi sinna ja tänna --- Anna talle nõu et hakaku kasvõi luuletama või romaani kirjutama või tikkugu spordireporteriks (omalajal korjas ta spordimarke). Heliloojaks ta vist ei kõlba ja kunstnikuks saamiseks takistab teda silmanägemine, samuti pole tal näitleja eeldusi oma prillide tõttu. Kuid mingi „õige otsa” sest neetud EPA-s filosoofia õpetamisest (rutiinist vastutusega) lahti saamiseks peaks ta saama, et oma energiat paremini kasutada, ja ise ka pisut rahu saada -- (et oma doktoriväitekirja kirjutada). Kuid eks sa ise tead seda paremini, tunned teda vist rohkem kui mina. Lootsin ju väga, et ta oleks sel suvel saanud Rootsi tulla ja et sel puhul mõni minu „tark õpetussõna” oleks tema külge kinni hakanud, sest ta teeb mulle üpris muret – ta raiskab ennast väga palju omas altruismis. Mul ei ole ju põhimõtteliselt midagi altruismi vastu, kuid sessinatses kurjas maailmas, kus altruiste nii vähe on, teeb mulle mu viimane poeg, kelle ma 10-päevasena Pärnu maha jätsin ja omas elus ainult 2 korda kohanud olen (esiteks ühe ja pärast teise naisega), päris tõsiselt kurja muret. „Altruism” – see on ju luule ja „luule on ilus”. Aga „luule” on ka „vale”, vähemalt „eluvale”. Ja igas vales olgu niipalju tõtt sehes, et see vale (luule) usutavaks osutuks. Ja „eluluule” vale nõuab meilt eluluule „tõtt” – see tähendab egoismi! Ilma egoismita, see tähendab õieti enda isiku (või paremas mõttes ka isiksuse) maksmapanutahteta, ei jõua meie kuigi kaugele. See tahe oli ka Leninil, see tahe oli ka sinul – jah – isegi minul. Kuid mis minusse puutub, siis hõlmab mu „altruistlik-tahe” veel ainult mu poega Peetrit (niisama nagu sinu altruistlik tahe hõlmab teatriit ja – ega sa ei saa seda salata – ka ikkagi su tütreid). Ja mida ma soovin on see, et Sa nüüd, kui Tartu tagasi jõuad, võtaksid Peetri õieti käsile (kui minu poolt volitatud onu) ja teeksid talle selgeks et otsigu omale üks vähem silmapaistev koht (hakaku kasvõi Vanemuise kojameheks!) kui see EPA 2-toaline korter tal praegu on, ühes vannil ja vastutusega. Oma väitekirja saab ta alati edasi kirjutada... Nüüd midagi ka minust endast. – Mina ei ole enam see Arnu Koch – tohhoh, keda sa kunagi tundsid. Ei enam ka see Vihalemm, kellega sa mõtteid vahetasid, mälestusi esile manasid, enne Augusti surma 1969 ja pärast seda 1974 tema kodus Tallinnas²⁹ (mul meenub et viimasel juhul mängisime meie isegi bridzi – mida mina kunagi ei oleks uskunud sind äraõppivat, põhimõtteliselt, kui üht neetud imperialistide mängu). Mina ei olnud siis just mina ise, ma pakkusin üle (tänu SSSR-i Whisky-fondile) – kuid tegelikult olen ma üsna nass-närakas ja vaene mees kes penni käes keerutab enne kui selle välja annab. Mis teha – „elusaatus” on minu jätnud samasuguseks „ärklilaseks” nagu ma kunagi varemalt olin, kuid ega ma ei nurise ka

²⁷ Peeter Vihalemm töötas aastail 1969–1972 TRÜ sotsioloogialaboris (mis 1975 likvideeriti) nooremteadurina ja aastail 1972–1978 EPA filosoofia õppejõuna.

²⁸ Jaak Allik, kes töötas aastail 1977–1981 Eesti NSV Kultuuriministeeriumi Teatrite Valitsuse juhatajana.

²⁹ Kahel Vihalemma Eestis-käigul Sangade korteris.

Olen saanud teha mida tahtsin – ikkagi mõnikord – ja olen teinud ka seda mida ma pole tahtnud kuid mis siiski vajalik oli kui elusaatus nii ettekirjutas. See tähendab – äraelamise pärast. Sest elama ju peab, või kuidas? Ja elu on üks ilus asi ikkagi – ilma eluta ei saaks ka elajad elada! Kunstnikuna ei ole ma kuigi kaugelt jõudnud, ainult YSTADIS tuntakse mind, rohkem küll kui joodikut, ja Rootsi konstnärsleksikonis on minust pool veergu, ma olen ju rootsi alam. N.ö. alamklass kunstnikuna – neid koeri on siin ju ka oma 5000 või rohkemgi ja igaüks haugub omamoodi...

Nii et kõik minu illusioonid sel alal on purunend... Mõned killud nendest illusioonidest saatsin läinud aastal Tartu Kunstimuseumile, et olge head – tehke üks pisike näitamine ja võtke oma kogudesse paarkümmend lehte minu graafikast (mõte oli muidugi esmajoones see et saaksin oma töid üldse Eestisse, kodumaale (mitte Kodumaale) saata, ülejääk jääks poegadele jagada) kuna ma juba siiski olen ENSV-s ilmunud teatmeteostes nimetatud kui „Eesti kunstnik ja kirjanik”³⁰ --- Ja kuna varemalt niihästi Kõks³¹, kui ka Haamer³² (ja vist ka Luts-Arumaa³³) ja Talvik³⁴ olid saanud omad näitused Eestis. Talviku sõnad olid: „Aga oma paremad tööd kogun ma omaale Eesti jaoks.” See oli kunagi 1948–49 kui meie kaks vantsisime Härdejaleni mägedes. Minu arvates on Talvik üks tobe vend, kuid olgu pealegi – kodumaa jaoks tehakse nii mõndagi. Kuid mitte sitta! Ja sitta on ta teinud omas baptistlikus usutruuduse bluffis – ta on hea kunstnik, s. t. üsna keskpärane, kui ta maali, kuid ta graafika on ainult üks suur bluff! (Seda tõendas ka ta II naine, kellega tal on üks poeg Kristoffer). Minu mustvalge graafika ei olnud (ega ole ka) mingi bluff (ega „nägemus”) vaid üsnagi ratsionaalne ja „poeetiline” kujutelm, kui sa Keilandi³⁵ juures peatud siis näed seda isegi. Kahju ainult et Harald on lasknud ennast ninapidi vedada mis puutub habemiku Hermani koertes. Talvik ei tea altruismist midagi – ta on egoism ülimal määral (nagu kõik kunstnikud Picassoga koos).

Niipalju kunstist. Mis puutub kirjandusse, või täpsemalt luulesse, siis on see minule olnud nii hobby ja ainult Eesti vastavates teatmeteostes (ja ka siinseis väljaandeis) olen ma märgitud kui kirjanik. Sellegi poolest olen ma praegu juba mitmendat aastat Rootsi Kirjanike Liidu liige ja kuulun ka Skåne Kirjanike Klubisse ja viimasel ajal ka „Sisserändajate” värki (kõik türklased ja kreeklased kes nõuavad riigilt abirahasid). Mis kuradi „sisserändaja” mina olen, olen ainult vaene pagulane, kuid kuna nende liikmemaks on ainult 15.– krooni, siis võib ju kaasas olla. Kuid ei ühele ega teisele poole aasta koosolekule ei ole ma senini oma jalga tõstnud, kuigi reis minule kinnimaksud oleks niihästi Stockholmist kui Malmösse. Kallis Kaarel, sa saad ehk nüüd aru, miks ma ka nüüd tõrgun Stokki tulemast: Ma olen äravõõrdunud kõigest „vaimlisest” (seda vaimu on alati tulega otsida, ja „viinavaimust” tahan ma vabaneda, et ma veel 2–3 aastat jõuaksin vastupanna, sest ühte ja teist on mul veel tõesti vaja teha. Miks ma Rootsi Kirjanikeühingule 175.– kr aastas liikmemaksu maksan (muide – mulle tuli ettepanek liikmeks astumiseks arvatavasti Uibopuu³⁶ mõjutusel Skåne-klubi poolt) on see et ma loodan saada mingit „kirjaniku pensioni” edaspidi Ühingu liikmena. See siin pole nii nagu Eestis. Kuid meid ei „suuna” ka keegi... Ma sain ju läinud aastal ühe „preemia” (5000.– kr) siinse pagulasorganisatsiooni poolt, kuid ei tahtnud seda kuradi raudteesõitu Stockholmist. Oli palju pahandust. Seoses mu kavatsetava näitusega Tartus³⁷ tuli mulle ka teade et olen kutsutud sinna ENSV Kultuuriministeeriumi külalisena... Ma ütlesin sellest ära – kuna mul olid omad põhjused sellal ja et ma üldse ei taha ennast avalikult liputada. Võib olla selletõttu mu näitus Tartus viibib. Ole hea tee neile junnidele seal selgeks et Viha on sama kõva mees nagu Tammsaaregi, tema ei tahtnud ka ise juures olla (aga Talvik võttis siit autotäie naisi ja lapsi kaasa jne) kui tema tööd olid kõne-all. Nüüd olen ma Kooperatiivile³⁸ annud

³⁰ Vihalemma kohta leidub artikkel nii Endel Nirgi ja Endel Sõgla koostatud „Eesti kirjanduse biograafilises leksikonis” (Eesti Raamat, Tallinn, 1975) kui ka 1976. aastal ilmunud ENE 8. köites.

³¹ Endel Kõksi (1912–1983) isikunäitus oli Tartu Kunstimuseumis 1968. aastal.

³² Eerik Haameri (1908–1994) isikunäitus oli Tallinnas Eesti NSV Riiklikus Kunstimuseumis 1970. aastal.

³³ Karin Luts-Arumaa (1904–1993) isikunäitus oli Tartu Kunstimuseumis 1972. aastal.

³⁴ Herman Talviku (1906–1984) isikunäitus oli Eesti NSV Riiklikus Kunstimuseumis 1971. aastal.

³⁵ Harald Keiland (1921–1997), arst ja kunstikollektsionäär.

³⁶ Kirjanik Valev Uibopuu (1913–1997).

³⁷ Vihalemma isikunäitus Tartu Kunstimuseumis sai teoks 1981. aastal.

Kaarel Ird oma kodus 1979. aastal. EKLA, B-182: 18

5.

[dateerimata kiri]

Pühade Ookeanlikke Tervitusi Soolomunni Saartelt⁴³ Ystadis kunagisele Villa Munnriippus'e ebakõlanikule Pärnus tema „professorilt”.

AV

P.S. Kuna kurat sa tahad õieti siia tulla?

oma 4-da luuletuskogu³⁹ (kus oli palju nõukogusid naeruvääristavat) kirjastamiseks, kuid ma kardan et sellest tuleb samuti kui minu Ferlini tõlkeist Eestis – et on ainult vemmalvärssid!⁴⁰ Olgu issand ise armuline, nii ühte kui teist pidi! Ja kas tead – hävita see kiri ära, või anna hoiule, pea meeles ainult Peetri osas.

Ja ole terve! Sinu Vihalemm, kahe emmega – Mina olen olnud loll ja Sina oled olnud loll – kuid – gudskelov⁴¹ – nüüd oled sa ainult „lollu moll”. Ole hea ja põleta see kiri otsekohe ära! Varemalt olin ma Sovjeti sõber, kuid nüüd häirib mind see tühine plekikära. See ei ole mitte sinu ega Vanemuise kohta mõeldud – nii et ära sellest plära. Vaid hävita see kiri ära!

AV.

P.S. Eestisse ei tule ma enam kunagi! Peale seda viimast külastust ja sellel järgnevat „julgeoleku tattninade” (GPU) asjaõendamist⁴² – kus on minu äiapapa matusepildid?

³⁸ Eesti Kirjanike Kooperatiiv Lundis.

³⁹ Ühe keelega kannel. Riimitud ja riimimata antiluulet 1967–1978. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund. 1979.

⁴⁰ Vihalemmal oli plaan Eestis välja anda rootsi luuletaja Nils Ferlini (1898–1961) tõlkevalimik. Sellest on palju juttu Vihalemma ja Sanga kirjavahetuses (EKLA, f. 300, m. 3: 19 ja EKLA, f. 322, m. 9: 6), Sanga vahendusel sõlmis Vihalemm 1969. aastal ka lepingu kirjastusega Eesti Raamat. Hoolimata lepingust ja valmis tööst ei näinud Vihalemma Ferlini-tõlked Eestis trükivalgust, formaalseks põhjuseks toimetaja Arnold Raveli hinnang, mis Ferlini luule (või Vihalemma tõlked) vemmalvärssideks arvas, sügavamaks põhjuseks aga siiski ilmselt jahenev välispoliitiline kliima. Vihalemma tõlgitud Ferlini luuletused ilmusid 1984. aastal Lundis (Nils Ferlin. Laule ja luulet: tõlkevalimik, koostanud ja tõlkinud Arno Vihalemm, EKK, Lund). Kodu-eesti publiku ette jõudsid need teater Variuse vahendusel käesoleva aasta kevadel, mil jõudis lavale Vihalemma 100 aasta juubeli puhuks loodud lavastus „Üksi ja vaba“ (lav. Heidi Sarapuu).

⁴¹ „Jumal tänatud, õnnaks” (rootsi k.).

⁴² Vihalemma teine külastäik Eestisse 1974. aastal lõppes brutaaalse ja alandava läbiotsimisega Tallinna tollis.

⁴³ Postkaardil on kujutatud figuur Ookeaniast, kaardi tagaküljele trükitud tekstis on Vihalemm alla kriipsutanud sõnad „Iles Salomon”.